

Effectiveness of Fisher's Rebuilding After Divorce Seminar on Post-Divorce Adjustment and Satisfaction with Life in Divorced Women

Faramarz Asanjarani*: PhD student, department of counseling, faculty member of education and psychology, University of Isfahan, Iran. f.asanjarani@fsw.leidenuniv.nl

Rezvanossadat Jazayeri: Assistant professor, department of counseling, faculty member of education and psychology, University of Isfahan, Iran. r.jazayeri@edu.ui.ac.ir

Maryam Fatehizade: Associate professor, department of counseling, faculty member of education and psychology, University of Isfahan, Iran. m.fatehizade@edu.ui.ac.ir

Ozra Etemadi: Associate professor, department of counseling, faculty member of education and psychology, University of Isfahan, Iran. etemadiozra@yahoo.com

Jan De Mol: Psychological sciences research institute, Université Catholique de Louvain, Louvain-La-Neuve. Belgium.

Abstract

Introduction: This study investigates the effectiveness of Fisher's rebuilding after divorce seminar on post-divorce adjustment and satisfaction with life in divorced women.

Methods: The statistical populations of this study were all divorced women in Arak city, Iran, who have been divorce for less than five years in 2017. Thirty-four women were recruited using convenience sampling and were divided into control and experimental groups seventeen persons each group. Fisher's divorce adjustment scale(FDAS 2004) and satisfaction with life scale(SWLS 1985) were administered as pretest and posttest for both groups. The experimental group participated in eight sessions, two hours each, rebuilding after divorce seminar while the control group did not receive any treatment.

Results: Results show that rebuilding after divorce seminar was effective on divorce adjustment and satisfaction in life in divorced women.($P < 0.05$)

Conclusions: Based on the findings of this study, it could be concluded that Fisher Rebuilding seminar is an effective intervention and can be used to improve post-divorce adjustment and satisfaction with life in divorced women.

Keywords

Post-Divorce Adjustment

Fisher's Seminar
FDAS

Satisfaction with Life
Scale SWLS

Divorced Women

*Corresponding Author
Study Type: Original
Received: 09 Jul 2017
Accepted: 23 Oct 2017

Please cite this article as follows:

Asanjarani F, Jazayeri R, Fatehizade M, Etemadi O and De Mol J. Effectiveness of Fisher's rebuilding after divorce seminar on post-divorce adjustment and satisfaction with life in divorced women. Quarterly journal of social work. 2017; 6 (2); 05-13

اثربخشی آموزش سمینار بازسازی زندگی پس از طلاق فیشر بر سازگاری پس از طلاق و رضایت از زندگی در زنان مطلقه

فرامرز آسنجرانی*: دانشجوی دکترا، دانشگاه اصفهان، گروه مشاوره خانواده، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. f.asanjarani@fsw.leidenuniv.nl
رضوان السادات جزایری: استادیار، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه اصفهان، ایران. r.jazayeri@edu.ui.ac.ir
مریم فاتحی زاده: دانشیار، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه اصفهان، ایران. m.fatehizade@edu.ui.ac.ir
عذرا اعتمادی: دانشیار، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه اصفهان، ایران. etemadizra@yahoo.com
یان دومول: استاد دانشگاه لوون، پژوهشکده علوم روانشناختی، دانشگاه لوون، بلژیک.

واژگان کلیدی

سازگاری پس از طلاق

سمینار فیشر FDAS

مقیاس رضایت از زندگی
دینر SWLS

زنان مطلقه

چکیده

مقدمه: این پژوهش، به منظور بررسی اثربخشی سمینار آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق فیشر بر سازگاری پس از طلاق و رضایت از زندگی در زنان مطلقه اجرا گردید. **روش:** جامعه پژوهش شامل تمامی زنان ساکن شهر اراک است که در سال ۱۳۹۵ حداکثر پنج سال از جدائی آنها گذشته و در طول این مدت ازدواج دائم یا موقت نداشته‌اند. نمونه این پژوهش شامل سی و چهار زن مطلقه بود که با استفاده از روش نمونه‌گیری داوطلبانه انتخاب و به صورت تصادفی در دو گروه آزمایش و کنترل قرار داده شدند. به منظور سنجش متغیرهای پژوهش از مقیاس سازگاری پس از طلاق فیشر (۲۰۰۴) و مقیاس رضایت از زندگی دینر و همکاران (۱۹۸۵) استفاده شد. در ابتدا از هر دو گروه پیش‌آزمون به عمل آمد. سپس گروه آزمایش طی هشت جلسه دو ساعته تحت آموزش بازسازی زندگی پس از طلاق فیشر قرار گرفت. پس از اتمام آموزش، از هر دو گروه پس‌آزمون به عمل آمد. به منظور مقایسه نتایج پیش‌آزمون و پس‌آزمون از آزمون تحلیل کوواریانس چند متغیری استفاده شد.

نتایج: نتایج نشان داد که سمینار آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق بر سازگاری پس از طلاق و رضایت از زندگی موثر است. ($P < 0.05$)

بحث و نتیجه‌گیری: بر اساس شواهد این پژوهش می‌توان از این بسته آموزشی به منظور ارتقاء سازگاری پس از طلاق و رضایت از زندگی زنان مطلقه استفاده کرد.

* نویسنده مسئول

نوع مطالعه: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۴/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۸/۰۱

فرامرز آسنجرانی، رضوان السادات جزایری، مریم فاتحی زاده، عذرا اعتمادی و یان دومول. اثربخشی آموزش سمینار بازسازی زندگی پس از طلاق فیشر بر سازگاری پس از طلاق و رضایت از زندگی در زنان مطلقه. فصلنامه مددکاری اجتماعی، ۱۳۹۶؛ ۶ (۲): ۱۳-۰۵

نحوه استناد به مقاله:

مقدمه

با وجود آنکه ازدواج مهمترین رابطه‌ای است که فرد در زندگی خود دارد، (۱) نرخ طلاق روبه رشد است. اطلاعات جمعیت‌شناسی حاکی از آن است که چهل تا پنجاه درصد ازدواج‌های اول به جدایی می‌انجامد، این در حالی است که نرخ طلاق برای افرادی که برای بار دوم یا دفعات بعد ازدواج می‌کنند، بسیار بیشتر است. (۲) طبق آمارهای رسمی منتشر شده برای سال ۱۳۹۵، در ایران بیست و پنج درصد ازدواج‌ها در کل کشور به طلاق ختم می‌شود که استان مرکزی با نرخ معادل بیست و نه درصد، رقم بالاتری را نسبت به میانگین کشوری دارد. طلاق، که اتمام قانونی رابطه زوجی و زناشویی است، (۳) به عنوان یکی از حوادث ناگوار در زندگی فردی، بیشترین استرس را به فرد تحمیل می‌کند، (۴) تا حدی که برخی متخصصین و محققین مانند ونگ و آما تو (۵) آن را بزرگترین استرسی می‌دانند که فرد می‌تواند در طول زندگی با آن روبرو شود، چرا که تأثیرات ناگوار طلاق مدت زمانی طولانی با فرد خواهد ماند. افزایش بیش از اندازه نرخ طلاق در قرن گذشته فرای انتظار محققین و متخصصین بوده است. با وجود آنکه در تحقیقات شواهد و مدارکی دال بر سودمندی طلاق برای برخی افراد به دست آمده است (۷ و ۶) و حتی برخی محققین (۸ و ۹) اعتقاد دارند برای برخی از افراد طلاق می‌تواند بستر ساز پیامدهای مثبت و سبک‌های ارتباط بهبود یافته باشد، بخش عمده ادبیات تحقیق بر این نکته اذعان دارد که طلاق می‌تواند اثرات منفی فراوانی را بر زندگی فرد و اطرافیان او تحمیل کند.

پیامدهای تصمیم بر اتمام رابطه زناشویی، پیش از وقوع تصمیم بر طلاق شروع شده و تأثیرات خود را تا پس از اتمام قطعی و قانونی طلاق خواهد گذاشت. طلاق پدیده‌ای نیست که در خلأ رخ دهد، بلکه آن را فرآیندی می‌دانند که باید از سال‌ها قبل از تصمیم برای اتمام زندگی زناشویی ریشه‌یابی شود. بدین ترتیب، سازگاری پس از طلاق فرآیندی است جدایی‌ناپذیر در تجاربی که فرد پس از طلاق با آن روبرو می‌شود. در یک دید کلی، سازگاری پس از طلاق میزان موفقیت فرد را در گذار از تجارب زندگی مشترک به زندگی فردی نشان می‌دهد. با وجود تفاوت‌های فردی، سازگاری پس از طلاق معمولاً فرآیند دشواری است که با بروز افسردگی، خشم، اضطراب و استرس در فرد مطلقه همراه می‌شود. (۱۰ و ۱۱)

درد و رنج شدیدی که معمولاً پس از جدایی به فرد وارد می‌شود، می‌تواند به طور قابل توجهی عملکردهای فردی او را تحت تأثیر قرار دهد. دوره پس از طلاق می‌تواند پیامدهای آنی و بلند مدت فراوانی را بر فرد تحمیل نماید (۱۲) که از این میان می‌توان به تغییر در شبکه‌های اجتماعی فرد مطلقه، ایجاد خلل در زندگی روزمره او (۱۳) پیامدهای جسمی و روانی ناشی از طلاق (۱۴) اشاره نمود. همچنین پژوهش‌های متعددی نشان از آن دارد که انحلال رابطه زناشویی می‌تواند شبکه حمایتی، (۱۵) سبک‌های دلبستگی (۱۶) و وضعیت اقتصادی (۱۷) افراد را تحت تأثیر قرار دهد. به عقیده آسنجرانی و همکاران (۱۸ و ۱۹) میان فرآیندهای روانی که پس از سوگ و طلاق رخ می‌دهد، شباهت‌هایی وجود دارد که از بارزترین آن‌ها می‌توان به مراحل سوگ معرفی شده توسط کوبلر راس اشاره کرد که به ترتیب مراحل انکار، خشم، چانه زنی، افسردگی و پذیرش را دربر می‌گیرد.

به سبب نرخ رو به رشد طلاق در جوامع، بسیاری از افراد درگیر طلاق خود را در موقعیتی می‌بینند که سازگاری با آن اگر غیر ممکن نباشد، بسیار سخت و طاقت فرساست. بدین سبب سازگاری با موقعیت جدید پس از طلاق ضروری است. معنا و مفهوم سازگاری پس از طلاق در طول سالیانی که این متغیر به ادبیات روانشناسی و جامعه‌شناسی معرفی شده است، به طور قابل توجهی تغییر کرده است. گودی (۲۰) سازگاری پس از طلاق را تلفیقی از تجارب پس از طلاق می‌داند که فرد را نه به عنوان هویتی که در رابطه زوج قبلی خود داشته، بلکه به عنوان موقعیت کنونی او که هر روزه با آن سر و کار دارد تعریف می‌نماید. وایزمن (۲۱) اعتقاد دارد وقتی فرد به قبول کامل فرآیند طلاق دست یابد، دیگر با هویت‌یابی خود به عنوان فردی مطلقه، عواقب منفی آن را تجربه نخواهد کرد. وایزمن اعتقاد دارد فردی که به سازگاری کامل دست یافته باشد، آمادگی لازم برای رابطه‌ای سالم و صمیمی را خواهد داشت. برخی دیگر از محققین و متخصصین بر این عقیده‌اند که سازگاری پس از طلاق به جای آنکه نتیجه نهایی باشد که فرد باید بدان دست یابد، فرآیندی پویاست. برای مثال، کرومری، کوات، فوگو و ماهونی (۲۲) در تعریف سازگاری پس از طلاق به فرآیند سازگاری با تغییرات به وجود آمده پس از پدیده طلاق اشاره می‌کنند که طی آن فرد پس از بروز طلاق به بهزیستی هیجانی و روان‌شناختی دست می‌یابد. برخی از عوامل موثر در سازگاری پس از طلاق، وابسته به فرهنگ هستند. آسنجرانی و همکاران (۲۳) در پژوهشی کیفی به بررسی

داشته و فرصت بصیرت و رشد فردی را برای شرکت‌کنندگان فراهم می‌آورد. جلسات اولیه این گروه، طی برنامه‌ای به مدت ده جلسه (هر جلسه دو ساعته) تنظیم شده‌اند. در طول دو سال، به سبب محدودیت‌های زمانی، برنامه "بازسازی پس از جدایی و طلاق" به برنامه‌ای شش هفته‌ای هر جلسه دو ساعت، تقلیل یافت. این جلسات به صورت گروهی به اجرا در می‌آیند. فرمت جلسات بدین گونه طراحی شده است که هر کدام از جلسات حول موضوعی خاص در جریان باشد. (۳۱) با توجه به اثرات طلاق و انحلال رابطه زناشویی بر افراد مطلقه، به خصوص زنان و اهمیتی که سازگاری در زندگی افراد ایفا می‌کند، این پژوهش بر آن است تا اثر بخشی آموزش بازسازی زندگی پس از طلاق فیشر بر سازگاری پس از طلاق و رضایت از زندگی در زنان مطلقه را مورد بررسی قرار دهد.

عوامل موثر بر سازگاری پس از طلاق در جامعه ایرانی پرداختند. نتایج حاصل از مصاحبه ساختار یافته حاکی از آن است که می‌توان عوامل موثر بر سازگاری پس از طلاق را در شش گروه اصلی دسته‌بندی کرد: عوامل دموگرافیک، عوامل بین فردی، عوامل نگرشی، عوامل رابطه‌ای، عوامل حمایتی و راهکارهای مقابله‌ای. (۲۳) محققین در تلاش بوده‌اند تا اقداماتی را به منظور افزایش سازگاری پس از طلاق صورت دهند که از این بین می‌توان به مطالعاتی که به منظور ارتقاء سلامت روان زنان مطلقه (۲۴ و ۲۵) از طریق درمان هیجان مدار، (۲۶) تناثر درمانی، (۲۷) واقعیت درمانی (۲۸) و درمان مبتنی بر معنویت (۲۹) اشاره کرد. همچنین در برخی پژوهش‌ها مشخص شد که روابط معنادار پس از جدایی می‌تواند نقش موثری را در سازگاری پس از طلاق داشته باشد. (۳۰) در طی هر کدام از این پژوهش‌ها، پژوهشگران در تلاش بودند تا با اعمال مداخله آموزشی - درمانی متغیرهای موثر روان‌شناختی را در زنان مطلقه بهبود بخشند. یکی از این اقدامات پروتکلی بود که توسط فیشر در سال ۱۹۸۱ تحت عنوان "بازسازی پس از جدایی و طلاق" معرفی گردید. مداخله وکالوویچ (۳۱) به عنوان برنامه مداخله‌ای موثر معرفی گردید. این برنامه درمان آموزشی بر جوانب جسمی، روان‌شناختی و هیجانی جدایی و اتمام رابطه تمرکز می‌کند. این جلسات ماهیتی آگاهی بخش و حمایتی

روش

جامعه‌ی آماری این پژوهش شبه تجربی را تمامی زنان مطلقه شهر اراک در سال ۱۳۹۵ که حداکثر پنج سال از جدایی آن‌ها گذشته بود تشکیل داده است. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری دردسترس استفاده شده است. برای انتخاب نمونه، اطلاعاتی تحت عنوان "کارگاه سازگاری پس از طلاق" در یکی از هفته‌نامه‌های شهر اراک به چاپ رسید. همچنین اطلاعاتی مورد نظر در بهزیستی، کمیته امداد و برخی از مراکز مشاوره شهر اراک نیز نصب شد. تعداد کل ثبت نام کنندگان، پنجاه و چهار نفر بودند که به صورت تصادفی به دو گروه نوزده نفری آزمایش و کنترل تقسیم شدند. پیش از اجرای مداخله آموزشی، تاییده دانشگاه روانشناسی دانشگاه اصفهان اخذ گردید. علاوه بر آن، برای شرکت‌کنندگان تشریح شد که شرکت در این پژوهش کاملاً داوطلبانه بوده و آن‌ها می‌توانند در هر مرحله از پژوهش، از آن خارج شوند. پیش از اجرای پژوهش، دستورالعمل اجرای جلسات به تایید گروه مشاوره دانشگاه اصفهان رسید. پس از دریافت تایید، در جلساتی فردی از شرکت‌کنندگان در خواست شد تا فرم رضایت آگاهانه‌ای که توسط پژوهشگران تهیه شده بود را تکمیل کنند. شایان به ذکر است تمامی پرسشنامه‌ها و تکالیفی که در طول جلسات به شرکت‌کنندگان داده می‌شد، توسط کد شناسایی و دسترسی به اطلاعات هویتی شرکت‌کنندگان تنها توسط نویسنده اول امکان پذیر بود. در فرم رضایت آگاهانه، تشریح شده بود که شرکت‌کنندگان هر زمان مایل باشند، می‌توانند از پژوهش خارج شوند. همچنین، در ابتدای جلسات آموزشی، جزئیات اخلاقی و حقوق شرکت‌کنندگان برای آنان قرائت شد. (از جمله رضایت آگاهانه، رعایت حقوق دیگران، عدم استفاده از مواد غذایی و آشامیدنی در طول جلسات و غیره)

ابزارهای پژوهش

پرسشنامه سازگاری پس از طلاق فیشر: پرسشنامه سازگاری پس از طلاق در سال ۲۰۰۴ توسط دکتر بروس فیشر معرفی شد. از این پرسشنامه می‌توان به عنوان ابزار سنجش در فضای درمانی و پژوهشی استفاده کرد. در فضای درمانی این پرسشنامه می‌تواند به درمانگر کمک کند تا نقاط قوت و ضعف مراجع خود را تشخیص دهد. به طور کلی، این پرسشنامه

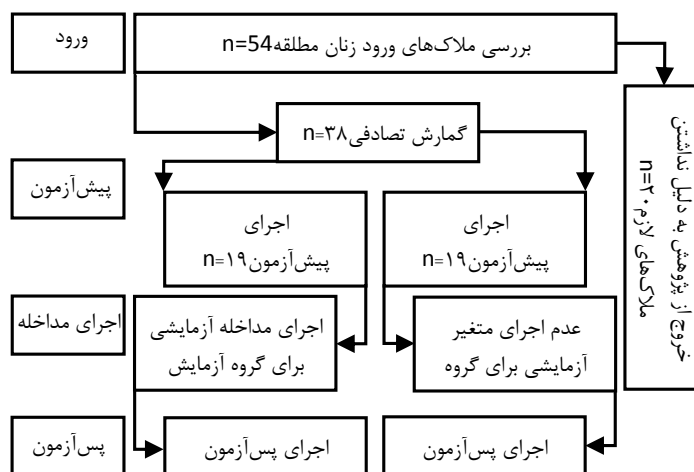
در پژوهش آتینزا و همکاران (۳۴) روایی این مقیاس بین ۰/۷۹ تا ۰/۸۹ گزارش شده است. در پژوهش نصیری و جوکار (۲۸) روایی مقیاس با شیوه تحلیل عاملی به روش مولفه‌های اصلی با چرخش واریماکس به دست آورده شد. شاخص KMD برابر با ۰/۸۶ و ضریب کردیت بارتاث آن برابر با ۸۵۴/۲۳ بوده که در سطح ۰/۰۰۱ معنی دار بوده است. **سمینار بازسازی پس از طلاق فیش:** جلسات سازگاری پس از طلاق، جلساتی گروهی هستند که معمولاً در قالب یک جلسه دو ساعته در هفته و به مدت شش هفته به اجرا در می‌آیند. این برنامه مداخله‌ای برگرفته از کتاب "بازسازی زندگی پس از طلاق" بوده و طرح نهایی درمان آن توسط و کالویچ و کالتیانو (۳۱) تدوین شده است. تمرکز این دوره آموزشی بر ارتقاء فیزیکی، روان‌شناختی و عاطفی شرکت‌کنندگان

جدول (۱) سرفصل محتوای آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق	
جلسه	فعالیت‌ها و اهداف
جلسه اول روابط گذشته	بازبینی روابط گذشته به منظور تشخیص عواملی که شکست رابطه را سبب شد. نگاه به مسیر جدائی و احساساتی که در طول مسیر تجربه شده اند حوزه های سازگاری و تغییرات احتمالی پس از وقوع جدائی تشخیص واکنش های هر فرد به جدائی و استرس های پس از آن استفاده از سوگند نامه، ورود به فرایند گروهی و آشنایی با تکلیف های هر هفته دریافت یک نسخه از کتاب بازسازی زندگی پس از طلاق
جلسه دوم سازگاری	شناخت رفتار انطباقی بیشتر یاد بگیرد فهم بهتر چگونگی مشکل آفرینی رفتارهای انطباقی در ارتباطات تشخیص، پذیرش، درک و پرورش مکانیسم های انطباقی که به فرد کمک کرده اند زنده بماند. شناخت بهتر دیگر اعضای گروه با به اشتراک گذاری آزادانه در گروه های کوچک. شروع به درک ارزش ایجاد یک شبکه ی حمایتی، هم بیرون و هم داخل کلاس.
جلسه سوم سوگ	آشنایی با واکنش های هیجانی سوگ و فقدان به اشتراک گذاری تجربه فردی از سوگ و فقدان جنبه های هیجانی، روانشناختی، فیزیکی و اجتماعی فقدان و داغداری پس از فقدان آشنایی با پنج مرحله سوگ و فقدان آشنایی با روش های موثر ارتباطی در طول فرایند فقدان
جلسه چهارم احساس گناه و ترد شگی	آشنایی با واکنش های هیجانی از منظر هر دو فرد ترک کننده و ترک شونده ایجاد فضای امن که در آن شرکت کنندگان بتوانند تجارب هیجانی خود را به اشتراک بگذارند. آشنایی با زبان ترک کننده و ترک شونده
جلسه پنجم خشم	آشنایی بیشتر با روش های ابراز صحیح خشم آشنایی با خشم به عنوان یک هیجان و نه به عنوان یک رفتار درک خشم به عنوان یک هیجان ثانویه شناخت تفاوت بین خشونت، رفتار های منفعلانه و رفتارهای جراتمندانه آموزش فرایند تصویر سازی "رها کردن"
جلسه ششم خانواده اصیل	آشنایی بیشتر با خانواده اصیل، ارزش ها، باورهای و الگوهای تعاملی که یاد گرفته شده اند. ترسیم نمودار خانواده اصیل، هر ترسیم نمودار خانوادگی، تشخیص تفاوت بین ارزش ها، باورها و الگوهای رفتاری شناسایی نقش ها، قوانین، الگوها و معیارها در خانواده اصیل
جلسه هفتم عزت نفس و حمایت اجتماعی	آشنایی با روش های پرورش عزت نفس پس از جدائی تشویق به ایجاد و نگهداری از شبکه حمایتی شناسایی موانع ایجاد عزت نفس
جلسه هشتم ارتباط	فهم روابط رشد آفرین آشنایی با روش هایی برای کمک به روابط در حال شکل گیری آشنایی با روابط خطر آفرین ارائه خلاصه ای از جلسات و اتمام جلسات

به پژوهشگران و درمانگران کمک می‌کند تا احساساتی که مردم با اتمام رابطه زناشویی خود تجربه می‌کنند را بهتر درک کنند. این پرسشنامه شامل یک صد سوال است. از آزمودنی ها خواسته می‌شود تا میزان صحت هر کدام از گویه‌ها را از بین گزینه‌های یک (همیشه) و پنج (هیچ وقت) انتخاب کنند. نمره بالاتر کسب شده در این مقیاس نشان از سازگاری بیشتر آزمودنی با طلاق دارد. خرده مقیاس های این آزمون عبارتند از: ۱- احساس خود ارزشی. ۲-رها شدن. ۳-خشم. ۴-سوگ. ۵-صمیمیت اجتماعی. ۶-خود ارزشی اجتماعی. (بوهلر، ۱۹۹۰) لیمون (۲۰۰۷) در پژوهش خود همسانی درونی این پرسشنامه را ۰/۸۷ تا ۰/۹۵ گزارش کرده‌اند. همچنین همبستگی آن با پرسشنامه چندوجهی مینه‌سوتا نشان داده شده است. همچنین روایی درونی کودر-ریچاردسون برای این مقیاس در پژوهش تیریوت و باکنر (۱۹۹۲)، ۰/۹۲ گزارش شده است. (۳۲) آسنجرانی و همکاران (۱۳) در پژوهش خود روایی نسخه فارسی این پرسشنامه را با استفاده از روش آلفای کرونباخ ۰/۹۳ گزارش کرده‌اند که این نشان از روایی بالا و قابل قبول آن دارد. **مقیاس رضایت از زندگی (SWLS):** در میان ابزارهایی که به منظور سنجش و اندازه‌گیری رضایت از زندگی استفاده می‌شوند، مقیاس رضایت از زندگی بیشترین کاربرد را دارد. این مقیاس توسط دینر و همکاران (۳۳) معرفی شد. این ابزار از پنج گویه تشکیل شده است و در آن از آزمودنی خواسته می‌شود تا از میان گزینه‌های یک (هیچ وقت) و هفت (همیشه) یک گزینه را انتخاب کنند. به اعتقاد پاورت و دینر این ابزار توانایی پیش‌بینی واقعه مهم زندگی از جمله سلامت فیزیکی و روانی، رضایت از زندگی، روابط اجتماعی قوی، کاهش احتمال خودکشی، و سوء مصرف مواد مخدر و الکل را دارد.

است که طلاق یا اتمام رابطه زناشویی را تجربه کرده‌اند. جلسات با ماهیت آموزشی و حمایتی، فرصتی را برای شرکت‌کنندگان ایجاد می‌کنند تا بتوانند آگاهی فردی خود را افزایش داده و رشد کنند. برخی از فعالیت‌هایی که در این جلسات انجام می‌شوند عبارتند از: طوفان فکری، ایفای نقش، اجرای فنون درمانی، تن آرامی و تمرین‌های تصویرسازی. هر کدام از این جلسات حول محوری مشخصی در گردش بوده و در ابتدا تحت عنوان صورت جلسه آورده می‌شود. سرفصل‌های محتوای آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق در جدول شماره یک آورده شده است.

نمودار (۱) نمودار CONSORT پژوهش

یافته‌ها

در این پژوهش، شرکت‌کنندگان به دو گروه آزمایش و کنترل تقسیم شدند. در جدول شماره دو داده‌های جمعیت‌شناختی شرکت‌کنندگان در این پژوهش آمده است. این متغیرها عبارتند از سن، تحصیلات، وضعیت اشتغال و طول مدت ازدواج پس از جدایی.

جدول (۲) داده‌های جمعیت‌شناختی دو گروه آزمایش و کنترل

شاخص جمعیت‌شناختی	گروه	شاخص	فراوانی
سن	کنترل	۲۰-۲۵	۹
		۲۵-۳۰	۶
		۳۰-۳۵	۲
	آزمایش	۲۰-۲۵	۸
		۲۵-۳۰	۵
		۳۰-۳۵	۴
تحصیلات	کنترل	دیپلم	۲
		لیسانس	۱۰
		فوق لیسانس	۵
	آزمایش	دیپلم	۴
		لیسانس	۱۱
		فوق لیسانس	۲
وضعیت اشتغال	کنترل	شاغل	۶
		بیکار	۱۱
	آزمایش	شاغل	۹
		بیکار	۸
	کنترل	<۱	۹
		۱-۵	۷
طول مدت ازدواج	کنترل	۵-۱۰	۱
		<۱	۷
	آزمایش	۱-۵	۸
		۵-۱۰	۲

جدول (۵) نتایج آزمون Levene در خصوص پیش‌فرض برابری واریانس‌ها

آزمون	درجه آزادی	درجه آزادی	F	سطح معناداری
لوین	۱	۳۰	۳/۶۳	۰/۰۶۷

از جدایی. به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌های این پژوهش از روش آماری تحلیل کوواریانس (ANCOVA) و از نرم افزار SPSS21 استفاده شد. فرضیه این پژوهش عبارت بود از: کارگاه آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق بر رضایت از زندگی و سازگاری پس از طلاق زنان مطلقه اثر دارد. میانگین و انحراف معیار نمرات آزمودنی‌های گروه آزمایش و کنترل در مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون در جدول شماره سه آمده است. جدول شماره چهار نتایج تحلیل مانکوا را بر روی میانگین مولفه‌های پژوهش در مرحله پس‌آزمون نشان می‌دهد. همانطور که در جدول شماره چهار نشان داده شد، سطوح معناداری همه آزمون‌ها بیانگر آن است که بین میزان نمرات سازگاری پس از طلاق و رضایت از زندگی در مرحله پس‌آزمون در بین دو گروه آزمایش و کنترل از لحاظ یکی از متغیرهای وابسته تفاوت معنادار وجود دارد ($P=0/001$). تعیین معناداری این تفاوت‌ها لازم بود تا اثر پیش‌آزمون‌ها مهار شود. بدین منظور از تحلیل مانکوا استفاده شد. از آنجا که یکی از پیش‌فرض‌هایی که باید در تحلیل مانکوا رعایت شود، همسانی واریانس‌هاست، ابتدا از آزمون لوین استفاده شد. نتایج این بررسی در جدول شماره پنج آورده شده است. نتایج این جدول نشان می‌دهد که پیش‌فرض همسانی واریانس‌ها در دو گروه آزمایش و کنترل تایید شده است. بنابراین، با توجه به اینکه فرض صفر در آزمون لوین تایید شده است، اجرای آزمون تحلیل کوواریانس امکان‌پذیر است. یکی دیگر از شرایط استفاده از آزمون تحلیل کوواریانس نرمال بودن داده‌هاست. بدین منظور از آزمون شاپیرو-ویلک استفاده شد. این پیش‌فرض نیز تایید شد ($P>0/05$) بدین ترتیب می‌توان از تحلیل کوواریانس استفاده کرد. برای مشخص نمودن اینکه کارگاه آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق بر کدامیک از خرده مقیاس‌های سازگاری پس از طلاق موثر بوده است، از آزمون تحلیل واریانس چند متغیره استفاده شد تا بدین ترتیب به توان اثر پیش‌آزمون را کنترل کرد. همانطور

جدول (۳) مقادیر میانگین و انحراف معیار برای مقیاس رضایت از زندگی و خرده مقیاس‌های سازگاری پس از طلاق فیشر

متغیر	گروه	نوع آزمون	میانگین	انحراف معیار
رضایت از زندگی	آزمایش	پیش آزمون	۲۳/۰۶	۵/۴۴
		پس آزمون	۲۵/۳۳	۵/۱۳
	کنترل	پیش آزمون	۲۳/۸۰	۵/۸۸
		پس آزمون	۲۳/۹۳	۵/۴۷
سازگاری کل	آزمایش	پیش آزمون	۳۴۳/۸۰	۲۴/۶۲
		پس آزمون	۳۸۱	۲۳/۶۳
	کنترل	پیش آزمون	۳۴۰/۸۶	۲۱/۳۷
		پس آزمون	۳۵۱	۲۲/۱۴
خود ارزی	آزمایش	پیش آزمون	۸۵/۳۳	۱۱/۴۸
		پس آزمون	۹۵	۱۱/۸۱
	کنترل	پیش آزمون	۸۳/۸۶	۱۱/۷۰
		پس آزمون	۸۶/۴۶	۱۱/۸۲
رها شدن	آزمایش	پیش آزمون	۷۲/۹۳	۵/۷
		پس آزمون	۷۹/۶۰	۴/۵۰
	کنترل	پیش آزمون	۷۱/۸۶	۵/۸۹
		پس آزمون	۷۳/۰۰	۵/۷۴
خشم	آزمایش	پیش آزمون	۴۶/۵۳	۶/۳۷
		پس آزمون	۵۱/۸۰	۴/۵۰
	کنترل	پیش آزمون	۴۴/۲۰	۸/۰۱
		پس آزمون	۴۵/۸۰	۷/۲۶
سوگ	آزمایش	پیش آزمون	۸۰/۰۶	۹/۰۱
		پس آزمون	۹۰	۱۲/۳۳
	کنترل	پیش آزمون	۸۳/۶۰	۸/۲۷
		پس آزمون	۸۶/۸۶	۸/۰۲
صمیمیت اجتماعی	آزمایش	پیش آزمون	۲۸/۵۳	۲/۹۷
		پس آزمون	۳۱/۱۳	۲/۷۲
	کنترل	پیش آزمون	۲۸/۰۶	۲/۵۴
		پس آزمون	۲۸/۳۳	۳/۵۹
خود ارزی اجتماعی	آزمایش	پیش آزمون	۲۹/۴۰	۴/۰۳
		پس آزمون	۳۳/۴۶	۴/۲۴
	کنترل	پیش آزمون	۲۹/۲۶	۴/۰۴
		پس آزمون	۵۳/۳۰	۳/۷۷

جدول (۴) نتایج تحلیل مانکوا را بر روی میانگین مولفه‌های پژوهش در مرحله پس آزمون

نام آزمون	مقدار	DF فرضیه	DF خطا	F	معنا داری (P)	مجذور اتا	توان آماری
آزمون اثر پیلاتی	۰/۷۴۴	۷/۰۰۰	۱۵/۰۰۰	۶/۲۱۳	۰/۰۰۲	۰/۷۴۴	۰/۹۸۹
آزمون لاندای ویلکز	۰/۷۴۴	۷/۰۰۰	۱۵/۰۰۰	۶/۲۱۳	۰/۰۰۲	۰/۷۴۴	۰/۹۸۹
آزمون اثر هنتینگ	۰/۷۴۴	۷/۰۰۰	۱۵/۰۰۰	۶/۲۱۳	۰/۰۰۲	۰/۷۴۴	۰/۹۸۹
آزمون بزرگترین ریشه روی	۰/۷۴۴	۷/۰۰۰	۱۵/۰۰۰	۶/۲۱۳	۰/۰۰۲	۰/۷۴۴	۰/۹۸۹

جدول (۶) خلاصه تحلیل واریانس چند متغیره برای مقیاس‌های رضایت از زندگی و سازگاری پس از طلاق فیشر

متغیرها	ابعاد	درجه آزادی	میانگین مجزورات	F	سطح معناداری	ضریب اتا	توان آماری
مقیاس رضایت از زندگی	۳۰/۹۶	۱	۳۰/۹۶	۷/۵۳	۰/۰۱۱	۰/۱۱۸	۰/۷۵۴
خود ارزی	۳۸۵/۶۲	۱	۳۸۵/۶۲	۱۴/۲۶	۰/۰۰۱	۰/۳۴۶	۰/۹۵۳
رها شدن	۱۸۸/۰۲	۱	۱۸۸/۰۲	۲۰/۷۶	۰/۰۰۰	۰/۴۳۵	۰/۹۹۲
خشم	۱۴۰/۹۱	۱	۱۴۰/۹۱	۱۱/۶۱	۰/۰۰۲	۰/۳۰۱	۰/۹۰۷
سوگ	۳۴۲/۵	۱	۳۴۲/۵	۱۴/۹۱	۰/۰۰۱	۰/۳۴۹	۰/۹۵۶
صمیمیت اجتماعی	۴۳/۴۵	۱	۴۳/۴۵	۸/۳۹	۰/۰۰۷	۰/۲۳۷	۰/۷۷۷
خود ارزی اجتماعی	۶۰/۰۲	۱	۶۰/۰۲	۹/۳۲	۰/۰۰۵	۰/۲۵۷	۰/۸۲۷
سازگاری کل	۵۵۹۵	۱	۵۵۹۵	۵۵/۰۰	۰/۰۰۰	۰/۶۷۱	۱/۰۰۰

که در جدول شماره چهار مشاهده می‌شود، تفاوت معناداری بین نمرات خرده مقیاس‌های احساس خود ارزی، (F=۱۴/۲۶) رها شدن، (F=۲۰/۷۶) خشم، (F=۱۱/۶۱) سوگ، (F=۱۴/۹۱) صمیمیت اجتماعی (F=۸/۳۹) و خود ارزی اجتماعی (F=۹/۳۲) وجود دارد. (P>۰/۰۵) همچنین مداخله آموزشی بر سازگاری کل شرکت‌کنندگان (F=۵۵) نیز موثر بوده است. (P>۰/۰۵) بنابراین می‌توان نتیجه گرفت کارگاه آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق بر سازگاری پس از طلاق و ابعاد آن تاثیر گذار بوده است. همچنین در مقیاس رضایت از زندگی (۷/۵۳) نیز تفاوت معنادار آماری بین پیش آزمون و پس آزمون گروه آزمایش مشاهده شد. (P>۰/۰۵) بنابراین می‌توان گفت کارگاه آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق بر رضایت از زندگی شرکت‌کنندگان در کارگاه آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق تاثیر گذار بوده است.

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی اثربخشی آموزش بازسازی زندگی پس از طلاق فیشر بر سازگاری پس از طلاق و رضایت از زندگی در زنان مطلقه انجام شد. نتایج نشان داد که تفاوت معناداری بین میانگین نمرات آزمودنی‌ها گروه آزمایش و کنترل در مرحله پس آزمون وجود دارد. این یافته‌ها با یافته‌های پیشین که اثر بخشی شرکت در کارگاه آموزشی بازسازی پس از طلاق را بر تاب آوری و سازگاری پس از طلاق، (۱۳) کاهش سطح اضطراب شرکت‌کنندگان (۳۵) و افزایش سلامت روان شرکت‌کنندگان (۲۴) نشان می‌داد، همسو می‌باشد.

مطالعات پیشین در حوزه سازگاری پس از طلاق حاکی از آن است که در سازگاری پس از طلاق مولفه‌های متعددی موثر هستند که از این بین می‌توان نقش تحصیلات در مطالعات بوث و آماتو، (۱۷) نقش وجود شبکه حمایتی در پژوهش آسلین و کسلر، (۱۵) نقش دلبستگی کنونی در تحقیقات انجام شده توسط ماستر (۱۶) و تاثیر وضعیت اقتصادی در پژوهش بوث و اماتو (۱۷) اشاره کرد. همچنین برخی مطالعات داخلی مانند آسنجرانی و همکاران (۱۸) نشان داد آغازگری فرایند طلاق، به عنوان عاملی مهم می‌تواند رضایت از زندگی، سبک‌های مقابله با استرس، تاب آوری و سازگاری زنان را به طور قابل توجهی افزایش دهد. همچنین، به منظور ارتقاء کیفیت زندگی زنان مطلقه روش‌های متعددی به کار گرفته شده‌اند که از این

بین می توان به سنجش تاثیر درمان هیجان مدار، (۲۷) تاثیر درمانی، (۲۶) واقعیت درمانی بر شادکامی و امیدواری (۲۶) اشاره کرد. کارگاه آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق که توسط فیشتر معرفی شده، با تاکید بر فرمت گروهی قصد دارد تا با قرار دادن زنان در گروه های همسان، به ارتقاء روان شناختی و اجتماعی آنان کمک کند. پژوهش های متعددی نشان داده اند که شرکت در گروه های همسان می تواند به افراد کمک کند وضعیت روان شناختی خود را بهبود بخشند. شرکت کنندگان گروه های حمایتی علاوه بر اینکه از اطلاعات حمایتی مورد نظر برای کنار آمدن با فرآیند طلاق برخوردار می شوند، به اعضای دیگر درک همدلانه ارائه کرده و از درک همدلانه آنها نیز برخوردار می شوند. (۳۶)

همانطور که در نتایج نیز بدان اشاره شد، مطابق با انتظار محققین، کارگاه آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق بر تمامی مولفه های مقیاس سازگاری پس از طلاق فیشتر تاثیر گذار بود. مقیاس سازگاری پس از طلاق فیشتر ابزاری است که برای سنجش آموزه های ارائه شده در سمینارهای آموزشی بازسازی زندگی پس از طلاق به کار می رود. به علاوه، ماهیت گروهی و حمایتی سمینار بازسازی، این امکان را به شرکت کنندگان می دهد تا از تبادل هیجانی با سایر شرکت کنندگان در دوره برخوردار شوند. اکلی (۳۷) اعتقاد دارد آنچه این گروه ها را با ارزش می کند، اطمینان دهی، دل بستگی و صمیمیت و توانایی حاضرین بر تکیه بر سایر شرکت کنندگان است. تمام این موارد سبب می شوند فرد احساس مهم بودن و دوست داشته شدن داشته باشد. به علاوه، راهنمایی های دریافت شده از گروه های حمایتی و از سوی تسهیلگر و سایر اعضای گروه، نکته بسیار مهمی است، چرا که با اتکا به این راهنمایی ها، فرد می تواند مشکلات خود را حل کند، روش های مقابله ای کارآمد را بیاموزد و باز خورد هر کدام از این روش ها را در اختیار سایرین قرار دهد. (۳۷) به علاوه، در این گروه های حمایتی، تسهیلگر در خصوص نکات مهم پس از جدائی، اطلاعاتی تخصصی را در اختیار شرکت کنندگان قرار می دهد که از این بین می توان به چرخه سوگ، کنار آمدن با خشم، عزت نفس و رابطه با خانواده اصیل اشاره کرد. (۲۳)

محدودیت ها

در اجرای این پژوهش محدودیت هایی وجود داشت. در ابتدا اینکه نمی توان تمام بهبود مشاهده شده در این پژوهش را ناشی از اعمال مداخله آزمایشی دانست، چرا که برخی از بهبود حاصله در زنان، ناشی از گذر زمان، افزایش سطح حمایت دریافتی در خارج از جلسات، کاهش سطح تعارضات با خانواده و بهبود وضعیت اقتصادی بوده است. یکی دیگر از محدودیت های این پژوهش روش نمونه گیری بود که توسط محققین اتخاذ شد. به دلیل ویژگی های جامعه مورد پژوهش و عدم دسترسی به فهرست اسامی تمام زنان مطلقه، امکان استفاده از روش های نمونه گیری تصادفی وجود نداشت. بنابراین نمی توان نمونه مورد پژوهش را نمونه معرف جامعه مورد نظر دانست. محدودیت دیگری که در این پژوهش وجود داشت، روش اندازه گیری متغیرهای پژوهشی بود. همانطور که پیشتر نیز بدان اشاره شد برای اندازه گیری متغیرهای پژوهش از ابزارهای استاندارد شده استفاده شد. گرچه اعتبار و روایی این ابزارها در جامعه مورد مطالعه بررسی شده است اما احتمال آن وجود دارد که داده های دریافتی معرف احساسات و حقایق درونی افراد نباشند. همچنین، در این پژوهش امکان پیگیری وجود نداشت که این می تواند یکی از محدودیت های این پژوهش در ارزیابی اثر بلند مدت پژوهش باشد.

پیشنهادهای

این پژوهش تنها بر روی زنان به اجرا در آمد. پیشنهاد می شود در پژوهش های آینده، محققین به مقایسه اثر بخشی مداخله با توجه به جنسیت اقدام کنند. همچنین پیشنهاد می شود پژوهشی با در نظر گرفتن تاثیرات بلند مدت سمینار فیشتر و گنجاندن پیگیری در طرح تحقیق به اجرا در آید. پژوهشگران در این پژوهش قادر نبودند برخی متغیرهای مداخله گر که می توانستند در نتیجه مداخله آزمایشی موثر باشند را کنترل کنند. پیشنهاد می شود در پژوهش های آینده این متغیرها (مثلا تعداد فرزندان، وضعیت مالی و اقتصادی، اشتغال و غیره) کنترل شوند. همچنین با توجه به نتایج این پژوهش، که حاکی از اثر بخشی مداخله آزمایشی است، پیشنهاد می شود به عنوان بخشی از فرآیند انحلال رسمی رابطه زناشویی، شرکت در کلاس های ارتقاء کیفیت زندگی پس از طلاق در برنامه های بهزیستی و دادگستری قرار گیرد.

تشکر و قدردانی

نویسندگان بر خود لازم می دانند تا از زنان شرکت کننده در این پژوهش و همچنین موسسه دکتر بروس فیشتر که پکیج آموزشی و پرسشنامه ها را در اختیار پژوهشگران قرار دادند، تشکر کنند.

References:

1. Markman HJ, Rhoades GK, Stanley SM, Ragan EP, Whitton SW. The premarital communication roots of marital distress and divorce: the first five years of marriage. *Journal of Family Psychology*. 2010;24(3):289.
2. Heron M, Hoyert DL, Murphy SL, Xu J, Kochanek KD, Tejada-Vera B. National vital statistics reports. National vital statistics reports. 2009;57(14).
3. Kitson GC. Attachment to the spouse in divorce: A scale and its application. *Journal of Marriage and the Family*. 1982;379-93.
4. Dohrenwend BS, Dohrenwend BP. Stressful life events: Their nature and effects: John Wiley & Sons; 1974.
5. Wang H, Amato PR. Predictors of divorce adjustment: Stressors, resources, and definitions. *Journal of Marriage and Family*. 2000;62(3):655-68.
6. Marks NF. Flying solo at midlife: Gender, marital status, and psychological well-being. *Journal of Marriage and the Family*. 1996;917-32.
7. Wheaton B. Life transitions, role histories, and mental health. *American Sociological Review*. 1990:209-23.
8. Tashiro T, Frazier P, Berman M. Stress-related growth following divorce and relationship dissolution. *Handbook of divorce and relationship dissolution*. 2006:361-84.
9. Sokol KR, Stevenson MM, Braver SL. Families of Divorce. *Contemporary Families at the Nexus of Research and Practice*. 2017:18.
10. Clarke-Stewart A, Brentano C. Divorce: Causes and consequences: Yale University Press; 2006.
11. Slanbekova G, Chung MC, Abildina S, Sabirova R, Kapbasova G, Karipbaev B. The impact of coping and emotional intelligence on the relationship between posttraumatic stress disorder from past trauma, adjustment difficulty, and psychological distress following divorce. *Journal of Mental Health*. 2017:1-8.
12. Fine MA, Harvey JH. Divorce and relationship dissolution in the 21st century. *Handbook of divorce and relationship dissolution*. 2006:3-11.
13. Quinney DM, Fouts GT. Resilience and divorce adjustment in adults participating in divorce recovery workshops. *Journal of Divorce & Remarriage*. 2004;40(1-2):55-68.
14. Kincaid SB, Caldwell RA. Initiator status, family support, and adjustment to marital separation: A test of an interaction hypothesis. *Journal of Community Psychology*. 1991;19(1):79-88.
15. Aseltine Jr RH, Kessler RC. Marital disruption and depression in a community sample. *Journal of health and social behavior*. 1993:237-51.
16. Masheter C. Healthy and unhealthy friendship and hostility between ex-spouses. *Journal of Marriage and the Family*. 1997:463-75.
17. Booth A, Amato P. Divorce and psychological stress. *Journal of health and social behavior*. 1991:396-407.
18. Asanjarani F, Galehdarpoor N, Estalkhi FH, Neghabi MD, Shahverdi A, Rajamand S. The Comparison of life satisfaction, coping styles and resilience in divorced bidder and non-bidder women. *Community Health*. 2017;4(1):34-41.
19. Asanjarani F, Jazayeri R, Fatehizade M, Etemadi O, de Mol J. The Effectiveness of Fisher's Rebuilding Group Intervention on Divorce Adjustment and General Health of Iranian Divorced Women. *Journal of Divorce & Remarriage*. 2020.
20. Goode WJ. Women in divorce: Free Press; 1965.
21. Wiseman RS. Crisis theory and the process of divorce. *Social Casework*. 1975.
22. Kramrei E, Coit C, Martin S, Fogo W, Mahoney A. Post-divorce adjustment and social relationships: A meta-analytic review. *Journal of Divorce & Remarriage*. 2007;46(3-4):145-66.
23. Asanjarani F, Fatehizade M, Etemadi O. Exploring Factors affecting Post-Divorce Adjustment in Iranian Women: A Qualitative Study. *Social Determinants of Health*. 2017;3(1).
24. Oygard L. Divorce support groups: What is the role of the participants' personal capital regarding adjustment to divorce? *Journal of Divorce & Remarriage*. 2004;40(3-4):103-19.
25. Bowen GL, Jensen TM. Late-Life Divorce and Postdivorce Adult Subjective Well-Being. *Journal of Family Issues*. 2017;38(10):1363-88.
26. GHOLAMI A, BESHLEDEH K. The effect of spiritual therapy on mental health of divorced women. 2012.
27. MIRZAZADEH F, AHMADI K, FATEHEZADEH MAS. EXAMINING THE EFFECTIVENESS OF EMOTIONALLY FOCUSED THERAPY ON POST-DIVORCE ADJUSTMENT IN WOMEN. 2012.
28. Nasiri H, JOUKAR B. The relationship between life's meaningfulness, hope, happiness, life satisfaction and depression in a group of employed women. 2008.
29. Wang A. The Role of Spiritual Struggle and Attachment in Emerging Adults' Adjustment to Parental Divorce: Biola University; 2017.
30. Langlais MR, Anderson ER, Greene SM. Consequences of Dating for Post-divorce Maternal Well-being. *Journal of Marriage and Family*. 2016;78(4):1032-46.
31. Vukalovich D, Caltabiano N. The effectiveness of a community group intervention program on adjustment to separation and divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*. 2008;48(3-4):145-68.
32. Guzmán-González M, Garrido L, Calderón C, Contreras P, Rivera D. Chilean Adaptation and Validation of the Fisher Divorce Adjustment Scale-Short Form. *Journal of Divorce & Remarriage*. 2017;58(2):96-109.
33. Pavot W, Diener E. Review of the satisfaction with life scale. *Psychological assessment*. 1993;5(2):164.
34. Atienza FL, Balaguer I, Garcia-Merita MaL. Satisfaction with life scale: Analysis of factorial invariance across sexes. *Personality and Individual Differences*. 2003;35(6):1255-60.
35. Lee JM, Hett GG. Post-divorce adjustment: An assessment of a group intervention. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy/Revue canadienne de counseling et de psychothérapie*. 1990;24(3).
36. Borkman T. Understanding self-help/mutual aid: Experiential learning in the commons: Rutgers University Press; 1999.
37. Oakley A. Social support and motherhood: the natural history of a research project: Blackwell Publishers; 1992.